

حکیمانہ ترین حکومت

« کاوشی در نظریه ولایت فقیہ »

آیت الله محمد تقی مصباح یزدی

تحقیق و نگارش

قاسم شبان نیا

عضو هیئت علمی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

۱۳۹۴

فهرست مطالب

۱۵	مقدمهٔ معاونت پژوهش
۱۹	مقدمه

بخش اول: مفاهیم و پیش فرض‌ها

فصل اول: مفاهیم

۲۵	۱. سیاست
۲۷	۲. حکومت
۲۹	۳. حکومت اسلامی
۳۰	۴. نظام اسلامی
۳۵	۵. امامت
۳۷	۶. ولایت

- ۳۷ ۶-۱. معنای لغوی و اصطلاحی ولایت
- ۳۹ ۶-۲. موارد کاربرد ولایت در قرآن
- ۴۴ ۶-۳. ولایت تکوینی و تشریحی
- ۴۶ ۷. فقیه
- ۴۶ ۸. ولایت فقیه

فصل دوم: پیش‌فرض‌های بحث ولایت فقیه

- ۴۹ ۱. رابطهٔ دین با سیاست
- ۴۹ ۱-۱. نظریهٔ عجین‌بودن دین با سیاست
- ۴۹ ۱-۱-۱. ترسیم رابطهٔ دین با سیاست براساس تحلیل ماهیت دین
- ۵۰ ۱-۱-۲. رابطهٔ دین با سیاست در قرآن کریم
- ۵۹ ۱-۱-۳. ولایت امام علی علیه السلام نماد تفکیک‌ناپذیری دین از سیاست
- ۶۰ ۱-۲. نظریهٔ جدایی دین از سیاست (سکولاریسم)
- ۶۰ ۱-۲-۱. مفهوم سکولاریسم
- ۶۰ ۱-۲-۲. انسان‌محوری؛ مبنای اصلی سکولاریسم
- ۶۲ ۱-۲-۳. پیشینهٔ سکولاریسم
- ۶۲ ۱-۲-۳-۱. پیشینهٔ سکولاریسم در غرب
- ۶۷ ۱-۲-۳-۲. پیشینهٔ سکولاریسم در جهان اسلام
- ۷۳ ۱-۲-۳-۳. پیشینهٔ سکولاریسم در ایران
- ۷۵ ۱-۲-۴. بررسی مهم‌ترین ادلهٔ سکولارها بر جدایی دین از سیاست
- ۸۵ ۱-۲-۵. پیامدهای سکولاریسم
- ۸۶ ۲. ضرورت حکومت از دیدگاه اسلام

- ۲-۱. ادلهٔ ضرورت حکومت از دیدگاه اسلام..... ۸۶
- ۲-۱-۱. حکومت؛ زمینه‌ساز تحقق کامل عبودیت خداوند..... ۸۷
- ۲-۱-۲. امکان تخلف از سوی انسان‌ها..... ۸۷
- ۲-۱-۳. ضرورت نظم و امنیت و جلوگیری از اختلال نظام..... ۸۹
- ۲-۱-۴. لزوم وضع احکام و مقررات..... ۹۰
- ۲-۱-۴-۱. احکام و مقررات کلی..... ۹۰
- ۲-۱-۴-۲. احکام و مقررات جزئی..... ۹۱
- ۲-۱-۵. ضرورت ضمانت اجرای قوانین..... ۹۱
- ۲-۱-۶. لزوم تصدی کارهای بی‌متصدی..... ۹۲
- ۲-۱-۷. لزوم تعلیم و تربیت..... ۹۴
- ۲-۱-۸. لزوم ایجاد تعادل میان فعالیت‌های اقتصادی..... ۹۴
- ۲-۱-۹. لزوم دفاع و آمادگی در برابر دشمنان..... ۹۵
- ۲-۱-۱۰. لزوم رفع اختلاف‌ها و کشمکش‌ها..... ۹۶
- ۲-۲. بررسی و ارزیابی نظریهٔ بی‌نیازی از حکومت..... ۹۶
۳. منشأ مشروعیت حکومت اسلامی..... ۹۹
- ۳-۱. مفهوم مشروعیت..... ۱۰۰
- ۳-۲. دیدگاه‌ها در زمینهٔ مشروعیت حکومت..... ۱۰۲
- ۳-۲-۱. مشروعیت مبتنی بر زور و غلبه..... ۱۰۲
- ۳-۲-۲. مشروعیت مبتنی بر خواست مردم..... ۱۰۴
- ۳-۲-۲-۱. حکومت مستقیم همهٔ مردم (دموکراسی کهن)..... ۱۰۵
- ۳-۲-۲-۲. حکومت نمایندگان اکثریت بر مردم (دموکراسی جدید)..... ۱۰۹

- ۳-۲-۳. مشروعیت مبتنی بر عدالت و ارزش‌های اخلاقی ۱۱۹
- ۳-۲-۴. مشروعیت مبتنی بر خواست الهی ۱۱۹
۴. جایگاه مردم در حکومت اسلامی ۱۳۱
- ۴-۱. رابطهٔ حاکمیت انسان با حاکمیت خداوند ۱۳۱
- ۴-۲. مردم و نقش آنان در تحقق‌بخشی به حکومت ۱۳۳
- ۴-۳. ملاک و معیار مقبولیت ۱۳۹
- ۴-۴. ماهیت بیعت در اسلام ۱۴۱
- ۴-۵. ترسیم رابطهٔ حکومت و مردم در حکومت اسلامی ۱۴۴
- ۴-۶. اسلام و دموکراسی ۱۵۰
- ۴-۷. چگونگی مواجهه با مخالفان در حکومت اسلامی ۱۵۲
۵. حکومت و ولایت معصومان علیهم‌السلام ۱۵۴
- ۵-۱. حکومت و ولایت پیامبران ۱۵۴
- ۵-۲. حکومت و ولایت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم ۱۵۷
- ۵-۲-۱. مقامات و شؤون پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم ۱۵۷
- ۵-۲-۲. لزوم اطاعت از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم براساس آیات قرآن کریم ۱۶۰
- ۵-۳. حکومت و ولایت معصومان علیهم‌السلام ۱۶۹

بخش دوم: مباحث نظری ولایت فقیه

فصل اول: پیشینهٔ نظریهٔ ولایت فقیه

۱. ولایت فقیه در عصر حضور ۱۷۹
۲. ولایت فقیه در عصر غیبت ۱۸۲

فصل دوم: ادلة اثبات ولایت فقیه

۱. ادلة عقلی ۱۹۰
- ۱-۱. دلیل اول: اصل تنزل تدریجی ۱۹۰
- ۱-۲. دلیل دوم: جامعیت و جاودانه بودن احکام اسلام ۱۹۵
۲. ادلة نقلی ۱۹۸
- ۲-۱. توفیق شریف ۱۹۹
- ۲-۲. مقبوله عمر بن حنظله ۲۰۱

فصل سوم: شرایط ولی فقیه

۱. علم به قوانین الهی ۲۰۵
۲. عدالت و تقوا ۲۰۷
۳. کفایت و تدبیر ۲۰۷

فصل چهارم: چگونگی تعیین ولی فقیه

۱. ولایت فقیه: امری فردی یا شورایی؟ ۲۱۸
۲. جایگاه سیره عقلا در تعیین اصلح ۲۲۲
۳. رجوع به اهل خیره؛ مناسبترین شیوه تشخیص اصلح ۲۲۳

فصل پنجم: محدوده وظایف و اختیارات ولی فقیه

۱. گونه‌شناسی احکام ۲۲۵
- ۱-۱. احکام ثابت و متغیر ۲۲۵
- ۱-۲. احکام اولیه، ثانویه و حکومتی ۲۲۷
۲. ماهیت ولایت مطلقه و مقیده ۲۳۴
۳. تبیین رابطه مرجعیت و ولایت فقیه ۲۴۲

۴. محدوده جغرافیایی اختیارات ولی فقیه ۲۴۸
- ۴-۱. مسئله تعدد فقیهان در یک سرزمین ۲۴۸
- ۴-۲. مسئله مرزهای جغرافیایی و حیطة اختیارات ولی فقیه در خارج از مرزها ۲۵۳
- ۴-۳. وجه تسمیة ولی فقیه به «ولی امر مسلمین» ۲۵۹
۵. جلوه‌های استبدادستیزی ولایت مطلقه فقیه ۲۶۴
۶. ولایت مطلقه فقیه و مسئله فقدان عصمت در فقیه ۲۶۷
۷. مبنای اختیارات فقیه: وکالت یا ولایت؟ ۲۷۰

فصل ششم: ساختار حکومت مبتنی بر ولایت فقیه

۱. حکومت اسلامی؛ تأسیسی یا تأییدی؟ ۲۷۵
۲. وحدت در عین کثرت در ساختار حکومت اسلامی ۲۷۹
۳. ساختار حکومت اسلامی؛ ساختار آرمان‌گرای واقع‌بین ۲۸۵
۴. نقش شورا در ساختار حکومت اسلامی ۲۸۹
- ۴-۱. اهمیت شورا در قرآن کریم ۲۸۹
- ۴-۲. فواید مشورت‌های پیامبر ﷺ ۳۰۰
- ۴-۳. جایگاه شورا در قانون‌گذاری ۳۰۴
- ۴-۴. جایگاه شورا در تعیین حاکم ۳۰۷
۵. طرحی نو در تعیین حاکم و مسئولان دیگر ۳۰۸
- ۵-۱. تبیین طرح پیشنهادی ۳۰۸
- ۵-۲. مزایای طرح پیشنهادی ۳۱۳
- تذکر ۳۲۷

بخش سوم: ولایت فقیه در نظام جمهوری اسلامی

فصل اول: ولایت فقیه و نقش مردم در نظام جمهوری اسلامی

۱. مفهوم و ماهیت جمهوری اسلامی ۳۳۳
 ۲. جایگاه رفاندوم در نظام جمهوری اسلامی ۳۳۷
- فصل دوم: سازوکار تعیین ولی فقیه و نظارت بر او در نظام جمهوری اسلامی
۱. وظایف مجلس خبرگان ۳۴۱
 ۲. مبنای تشکیل مجلس خبرگان ۳۴۲
 - ۲-۱. مبنای تشکیل مجلس خبرگان؛ نظریه انتخاب یا انتصاب؟ ۳۴۲
 - ۲-۲. مبنای عقلی و شرعی تشکیل مجلس خبرگان ۳۴۴
 ۳. بررسی اشکال دور در معرفی ولی فقیه توسط مجلس خبرگان رهبری ۳۵۰
 - ۳-۱. بیان اشکال ۳۵۰
 - ۳-۲. پاسخ به اشکال ۳۵۱
 - ۳-۲-۱. پاسخ نقضی ۳۵۱
 - ۳-۲-۲. پاسخ‌های حلی ۳۵۴
 ۴. شرایط اعضای مجلس خبرگان رهبری و پاسخ به چند پرسش ۳۵۶
 - ۴-۱. چرا در مجلس خبرگان از متخصصانی غیر از فقیهان بهره نمی‌برند؟ ۳۵۶
 - ۴-۲. مجلس خبرگان؛ مجلس فقیهان یا اسلام‌شناسان؟ ۳۵۹
 - ۴-۳. تشخیص اصح از سوی افراد غیراصح؛ امری موجه یا ناموجه؟ ۳۶۰
 - ۴-۴. آیا زن می‌تواند عضو مجلس خبرگان باشد؟ ۳۶۲
 ۵. پارادوکس عزل درباره مجلس خبرگان رهبری ۳۶۳
 ۶. شرایط انتقاد از رهبری در نظام جمهوری اسلامی ۳۶۶
 ۷. طول دوره ولایت فقیه ۳۶۹

فصل سوم: رابطه ولایت فقیه با قانون اساسی

۱. تبیین مسئله ۳۷۱

۲. حل مسئله ۳۷۱

بخش چهارم: ولایت فقیه و کارآمدی نظام سیاسی

فصل اول: ظرفیت‌های تئوریک نظریه ولایت فقیه برای کارآمدی نظام سیاسی

۱. ولایت؛ حصن الهی برای قرب الهی ۳۸۵

۲. اذن ولی فقیه؛ زمینه‌ساز تصرف در عالم در عصر غیبت ۳۹۰

۳. ولایت فقیه؛ عامل وحدت‌بخش ۳۹۱

۴. ولایت فقیه؛ نظامی مبتنی بر ضمانت اجرای درونی و بیرونی ۳۹۳

۵. قداست ولی فقیه؛ رمز مصونیت در برابر تهدیدات ۳۹۴

فصل دوم: جلوه‌هایی از کارآمدی نظام جمهوری اسلامی در پرتو ولایت فقیه

۱. جمهوری اسلامی؛ نظامی بر پایه خدماتجویی ۴۰۵

۲. جمهوری اسلامی؛ نظامی بر پایه اعتقادات بنیادی اسلامی ۴۰۶

۳. جمهوری اسلامی؛ احیاگر ارزش‌های دینی در جامعه ۴۰۸

۴. جمهوری اسلامی؛ نظامی منسجم و متحد ۴۱۰

۵. جمهوری اسلامی؛ نظامی متکی بر ضمانت اجرایی درونی و بیرونی ۴۱۲

۶. عزت و اقتدار رهبری؛ زمینه‌ساز اقتدار نظام جمهوری اسلامی ۴۱۳

۷. جمهوری اسلامی؛ نظامی مبتنی بر خودباوری و خودکفایی ۴۱۴

۸. جمهوری اسلامی؛ الگوی مسلمانان و مستضعفان جهان ۴۱۵

۹. جمهوری اسلامی؛ احیاکننده انسانیت و اخلاق و معنویت در سطح جامعه ۴۱۵

فهرست مطالب ❖ ۱۳

۴۱۷	منابع
۴۲۱	نمایه‌ها
۴۲۱	آیات
۴۳۱	روایات
۴۳۳	نام‌ها
۴۳۶	موضوعات
۴۳۹	کتاب‌ها

مقدمهٔ معاونت پژوهش

حقیقت، اصیل‌ترین، جاودانه‌ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسلهٔ مؤمنان و عالمان صادق چه جان‌ها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل‌پرستان چه توطئه‌ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته‌اند. چه تلخ‌واقعیتی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین‌حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین‌رفتنی و نگونسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویانی است که در عرصهٔ نظر و عمل کمر همت، محکم بسته و از دام و دانهٔ دنیا رسته‌اند، و در این میان، نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان برحق و گرامی علیهم السلام، برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه، رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیرهٔ آن پیشوایان و عرضهٔ آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت‌پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفتهٔ سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت‌دشووارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌روند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی بازیابند؛ ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرزوبوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان ردپای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش در پیش است؛ از این رو افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازماندهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^ع در برتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «مد ظله العالی» از آغاز تأسیس بر اساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، بخشی از مباحث نظری و عملی مربوط به ولایت فقیه استاد فرزانه، حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» است که با تلاش پژوهشگر

مقدمه معاونت پژوهش ❖ ۱۷

ارجمند حجت‌الاسلام دکتر قاسم شبان‌نیا نگارش یافته است. هدف اصلی کتاب ارائه مباحث بنیادین ولایت فقیه و کاربردهای عملی آن برای استفاده علاقمندان به مطالعه در حوزه نظام سیاسی اسلام است. معاونت پژوهش، دوام عمر پربرکت معظم‌له و توفیق روزافزون پژوهشگر محترم این اثر را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

مقدمه

جمهوری اسلامی ایران، که به‌بهای خون‌های پاک هزاران انسان آزاده و فداکار به‌دست آمده، نظامی است که اسلامی‌بودن، ویژگی اصلی و ممتاز آن است. در برپایی این نظام، عوامل و شرایط فراوانی مؤثر بوده‌اند؛ ولی محور همه آنها علاقه به اسلام است، و بقای آن به‌شکل نظام اسلامی نیز در صورتی امکان‌پذیر خواهد بود که این ویژگی همچنان محفوظ بماند. مکتبی‌بودن نظام و ابتنای آن بر اصول و ارزش‌های خاص، و به‌دیگرسخن، تبعیت نظام از سلسله اصول و عقاید و افکاری خاص، دست‌کم در دو بعد تجلی می‌یابد: یکی در بعد قانون‌گذاری و دیگری در بعد حکومت و اجرا. البته می‌توان بعد سوم نیز با عنوان بعد قضایی در نظر گرفت، که به‌اندازه قوه مقننه و دستگاه اجرایی اصالت ندارد.

با توجه به مطلب پیش‌گفته، نظامی اسلامی خواهد بود که نخست، قوانینی که آن نظام، معتبر می‌داند و از آن دفاع می‌کند، اسلامی باشد. دوم، متصدیان اجرای این قوانین، براساس ضوابط و اصول و ارزش‌های اسلامی، به این مقام دست یابند. بنابراین اسلامی‌بودن نظام، وابسته به این است که در هر دو بعد، قوانین و مقررات اسلام ملاک عمل قرار گیرد؛ از این‌رو اگر قوانین از مسیر اسلامی منحرف شود و قوانین غیراسلامی ملاک اجرا قرار گیرد، یا تمام قوانین مطابق با شرع اسلام باشد اما متصدیان امور و مسئولان اجرایی، براساس ضوابط و معیارهای اسلامی، عهده‌دار این مناصب و مسئولیت‌ها نشوند، چنین نظامی را نمی‌توان به‌تمام معنا اسلامی دانست. آنچه در این

کتاب محل بحث قرار خواهد گرفت، بخش دوم بحث، یعنی بررسی ضوابط و شرایط کسانی است که عهده‌دار امور مسلمانان می‌شوند و از میان این مناصب، مهم‌ترین آن یعنی ولایت فقیه بررسی خواهد شد.

کشورهای گوناگونی چون موریتانی و پاکستان، عنوان «جمهوری اسلامی» را یدک می‌کشند؛ اما آن کشوری که می‌تواند ادعا کند به اسلام نزدیک‌تر است، جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. از دیگر سو، ما در موقعیتی زندگی می‌کنیم که هویت اجتماعی‌مان با واژهٔ ولایت فقیه شناخته می‌شود؛ چنان‌که در هر جای دنیا سخن از نظام جمهوری اسلامی به میان می‌آید، این واژه به ذهن خطور می‌کند. در واقع جمهوری اسلامی ایران، بدون ولایت فقیه شناخته‌شده نیست و سخت به این امر گره خورده است. بنابراین اگر ولایت فقیه از این نظام حذف شود، چیزی به نام نظام اسلامی باقی نخواهد ماند. از این رو تلاش برای تبیین موضوع ولایت فقیه و تقویت عملی آن، در واقع خدمت به حفظ و بقای اسلام در عالم است. متقابلاً هرگونه تلاشی، با هر دلیلی، برای اینکه نظریهٔ ولایت فقیه را خدشه‌دار کند یا عملاً موجب تضعیف آن شود، درحقیقت تیشه‌زدن به پایه‌های بنای اسلام در این عالم است.

از این رو ما در این کتاب کوشیده‌ایم ضمن تبیین درست مبانی و اصولی که ولایت فقیه بر آنها مبتنی است، از این دستاورد بزرگ انقلاب اسلامی دفاعی معقول و منطقی به‌دست دهیم. البته افزون بر این مباحث بنیادین، خواهیم کوشید ولایت فقیه در نظام جمهوری اسلامی را نیز بکاویم تا در این زمینه شبهه‌ای نتواند در ذهن و فکر خوانندهٔ کتاب اثر گذارد و اعتقادات او را در این عرصه دچار تزلزل و خدشه سازد.